

ГОНЧАРОВА А. В.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри АГПФЕБ
(Сумський державний університет)

ЗАЙКА Н. Ю.,
студентка III курсу
юридичного факультету
(Сумський державний університет)

УДК 347.65/.68

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ТА СУЧАСНИХ НОРМ СПАДКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ

Дана стаття проводить порівняльний аналіз виникнення та сучасного розвитку норм спадкового права у двох країнах романо-германської системи права – в Україні та Німеччині. У цьому аспекті проаналізовано такі інститути спадкового права, як спадкування за законом та за заповітом, по черговості спадкування, обов'язкова частка у спадщині тощо, а також проведено порівняльний аналіз виникнення та розвитку спадкового права в Україні та Німеччині.

Ключові слова: *спадкове право, інтелектуальна власність, авторське право, суміжні права, суб'єкт спадкування, об'єкт спадкування, правонаступники.*

Данная статья проводит сравнительный анализ возникновения и современного развития норм наследственного права в двух странах романо-германской системы права – в Украине и Германии. В этом аспекте проанализированы такие институты наследственного права, как наследование по закону и по завещанию, по очередности наследования, обязательная доля в наследстве и др., а также проведен сравнительный анализ возникновения и развития наследственного права в Украине и Германии.

Ключевые слова: *наследственное право, интеллектуальная собственность, авторское право, смежные права, субъект наследования, объект наследования, правопреемники.*

This paper conducting a comparative analysis of the emergence and development of the modern rules of succession in the two countries, the Romano-Germanic legal system – in Ukraine and Germany. This aspect is analyzed institutions such as inheritance law, inheritance by law and by will, in priority inheritance, compulsory share of inheritance and so on, as well as a comparative analysis of the emergence and development of inheritance law in Ukraine and Germany.

Key words: *inheritance law, intellectual property, copyright, related rights, object inheritance, on the object inheritance successors.*

Вступ. Спадкове право посідає особливе місце у системі цивільного права. Із розвитком права власності, шлюбно-сімейних відносин у суспільстві постало питання щодо долі майна, яке залишається після смерті особи. Однією з найважливіших гарантій стабільності відносин приватної власності є можливість визначити долю майна після смерті і передати його у спадок. Кожна держава повинна створити доступний механізм спадкування, за яким будь-яка особа могла б вільно розпоряджатися своїм майном на випадок смерті або правом вільно набувати чи відмовлятися від набуття спадщини. Інститут спадкування є невід'ємною частиною цивільних правовідносин як в Україні, так і в Німеччині. Це зумовлює потребу визначення основних спільних та відмінних рис цього інституту для отримання досвіду та застосування його в удосконаленні норм спадкового права України.

Постановка завдання. Метою статті є проведення комплексного науково-теоретичного аналізу становлення та застосування норм спадкового права в Україні та Німеччині; виведення порівняльної характеристики інституту спадкування України та Німеччини.

Результати дослідження. Щодо історії становлення спадкування можна сказати, що і право Німеччини, і право України входить до романо-германської правової сім'ї. Сучасне спадкове право у дечому реципіювало римське приватне право, взяло з нього основні положення, поняття та принципи і застосувало у своїй системі.

Спадкування в римському праві – це перехід майна померлої особи до іншої особи. За допомогою цього інституту забезпечується збереження в цілісності майна померлого і перехід цього майна до правонаступника [1, с. 425].

Взагалі під спадкуванням розуміють універсальне правонаступництво, яке має місце у разі, якщо одна особа бере на себе майнові права і обов'язки іншої як одне юридичне ціле. Проте поряд із універсальним правонаступництвом римське право виділяло і так зване сингулярне, за якого до окремих осіб переходили лише права спадкодавця, не обтяжені обов'язками.

Спадкування можливе за однією із двох правових підстав: за заповітом (у римському праві – тестамент) і за законом.

Римське спадкове право не допускало одночасного спадкування за заповітом і за законом: *nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest* – не може бути спадкування в одній частині майна покійного за заповітом, а в другій – за законом. Цей принцип римського спадкового права було закладено ще в Законах XII таблиць і збережено в Дигестах Юстиніана [1, с. 425].

При спадкуванні за законом римським правом встановлювалась черговість за класами:

I клас – низхідні родичі спадкодавця: діти, незалежно від статі й віку, онуки та ін.

II клас – висхідні родичі: батько й мати, дідусь і бабуся з боку батька, дідусь і бабуся з боку матері, інші висхідні родичі, якщо вони були. До цього класу належали повнорідні брати й сестри спадкодавця та їхні діти.

III клас – неповнорідні брати і сестри та діти раніше померлих неповнорідних братів і сестер. Неповнорідними братами й сестрами вважалися ті, котрі мали або спільного батька й різних матерів (єдинокровні), або спільну матір, але різних батьків (єдиноутробні).

IV клас – решта бокових родичів без обмеження ступенів. При цьому родичі ближчого ступеня усували родичів більш далекого ступеня.

V клас – той із подружжя, хто пережив спадкодавця (чоловік після смерті дружини або дружина після смерті чоловіка). Той із подружжя, хто пережив покійного, залучається до спадкування за умови, що нікого із перелічених у перших чотирьох класах родичів на момент відкриття спадщини не виявилось чи ніхто з них спадщину не прийняв.

Це послужило основою для поділу спадкоємців на парантелли в Німеччині та черги в Україні.

Проте існувала значна відмінність у спадковому праві цих двох країн. Німеччина загалом розвивалася самостійно, на неї впливали культурні та правові віяння Західної Європи, приймалися нові, модернізовані закони. Що стосується України, то на її розвиток, в тому числі правовий, впливало багато норм та звичаїв інших країн.

У «Руській правді», яка була основним законом за часів Київської Русі, спадщина мала назву «статок», тобто те, що залишається після смерті особи. Об'єктами були рухомі речі, подвір'я, будинок, товар, скот. Земля не передавалася у спадкування, бо вона була власністю держави. Допускалося спадкування за заповітом і за законом. До заповіту включалися лише ті особи, що мали право на спадщину за законом. Переважно це були близькі родичі померлого, зазвичай сини і родичі по низхідній лінії.

Проводячи аналіз, можна сказати, що спадкове право за Німецьким цивільним Улодженням у своїх суттєвих рисах засноване на старому германському праві. Характерною ознакою спадкування за кодексом стала повна відсутність меж спадкування за законом. За відсутності більш близьких родичів спадкоємцями померлого ставали родичі будь-яких віддалених ступенів. Ця система мала своїм джерелом старогерманське феодальне право [2, с. 58].

У польському праві перевага надавалася спадкуванню за законом, за заповітом спадкували лише в окремих випадках. На початку XVI ст. нерухомість було заборонено заповідати. Характерною рисою було обмеження прав жінки на успадкування нерухомості. Перешкоди при спадкуванні створювалися задля збереження майна, набутого зусиллями всієї родини.

Порядок успадкування нерухомості жінками у XVII ст. мав назву «четвертини». Згідно з цією формою успадкування проводилося за таким правилом: $\frac{3}{4}$ батьківського майна переходило до синів, а $\frac{1}{4}$ успадковували дочки незалежно від їх кількості [3, с. 70]. Результат поділу майна мав бути затверджений королівським судом.

Що стосується Німеччини, то розвиток спадкового права за часів феодалізму та буржуазного періоду відбувався поступово, значних змін майже не відбувалося. Закони, які приймалися в цей період, зокрема «Салічна Правда», підтримували порядок спадкування, упроваджений римським приватним правом, і також надавали більше спадкових прав жінці спадкодавця: «Если кто умрет и не оставит сыновей, и если мать переживет его, пусть она вступит в наследство» [4].

Переходячи до сучасності, хотілося б сказати, що основним правовим документом, який регламентує право на спадщину в Німеччині, є Книга V Німецького цивільного Улодження (з нім. – *Bürgerliches Gesetzbuch, BGB*).

У цьому документі передбачається спадкування як за заповітом, так і за законом. Характерною рисою є повна відсутність меж спадкування за законом. За відсутності більш близьких родичів спадкоємцями по-

мерлого ставали родичі будь-яких віддалених ступенів. Ця система мала своїм джерелом старогерманське феодальне право [5, с. 58].

Спадкування за законом відбувається згідно з парантеллами (лініями), котрі являють собою групу родичів, які походять від спільного пращура [6, с. 502].

Виникає питання, чому кількість парантелл не обмежена, і що це може дати суспільству. Німецькі законодавці вважали, що без обмеження кількості нащадків приватна власність, яка належала спадкодавцю, залишалася б у приватних руках, тобто залишалася в межах як завгодно широкого кола родичів померлого; і охоронялася б від обміління [7, с. 59].

На сьогоднішній день спадкове право Німеччини не зазнало суттєвих змін. Усі правовідносини регулюються Німецьким цивільним Уложением, прийнятим ще в 1986 р., і, напевно, ця стабільність і забезпечує високий рівень життя населення.

Спадкове право України змінювалося та вдосконалювалося під впливом російського законодавства.

В Московській період (15 ст.) основного вагомого значення набуває нерухомість, тому спадкуванню законодавець приділяє найбільшу увагу. У цей час дуже великим є вплив на інститут спадкового права римського спадкового права та візантійського спадково-правового регулювання. Поступово змінюється коло спадкоємців у бік розширення, тому до спадкування закликають не лише близьких, а й далеких родичів [8, с. 31].

Виданий Петром I Указ 1714 р. «Про порядок спадкування рухомим і нерухомим майном», який розповсюджувався і на територію України, вніс корективи у порядок спадкування. Указ ґрунтувався не так на засадах, вироблених попередньою історією російського права, а на прикладах західноєвропейського, передусім англійського, права. Указом про єдиноспадкування 1714 р. встановлювався перехід усього майна до одного сина. Розділ спадщини вважався імператором надзвичайно шкідливим, бо роздріб мастків зменшує їхню економічну цінність та обтяжує селян, внаслідок чого страждає правильне надходження податей, знатні роди бідніють і втрачають свою значущість прізвища, а спадкоємці ухиляються від державної служби [9, с. 417].

За часів СРСР в Україні був прийнятий Цивільний кодекс Української РСР, який майже копіював головний цивільний закон СРСР.

Останній розділ Цивільного кодексу УРСР присвячено спадковому праву. Тут викладено основні положення цього інституту. Підтверджувалося, що спадкування за законом і за заповітом допускалося в межах загальної вартості майна, яке не могло перевищувати 10 тис. золотих карбованців, відкидаючи всі борги спадкодавця. Частка, що перевищувала вказану вартість спадкового майна, переходила у власність держави [3, с. 212].

На сьогоднішній день норми інституту спадкування закріплені в Цивільному кодексі України від 1 січня 2004 р., конкретно в Книзі VI, яка називається «Спадкове право».

Отже, можна сказати, що історія становлення спадкового права в Україні та Німеччині не сильно відрізняється за періодами та часовими межами. Право цих двох країн, у тому числі і спадкове, бере свій початок із римського приватного права і має деяку схожість. Проте існують відмінності саме у розвитку та тому, що справило вплив на цей інститут. У Німеччині це право Західної Європи, зокрема Франції. Україна ж довгий час користувалася нормами, нав'язаними їй Російською імперією, потім СРСР. А в період своєї незалежності за основу взяла Цивільний кодекс УРСР, який діяв ще за радянських часів.

Розглянемо, як застосовуються та якими нормативними актами регулюються спадкові відносини в Україні та Німеччині на сучасному етапі.

В Україні, як зазначалося, спадкове право регулюється Книгою VI «Спадкове право» (94 статтями) Цивільного кодексу України.

У Німеччині правовідносини, пов'язані з порядком наслідування, регламентує Німецьке цивільне уложення (нім. – Bürgerliches Gesetzbuch, BGB) в Книзі V під назвою «Спадкове право» (протягом понад 450 параграфів).

Стаття 1216 Цивільного кодексу України дає визначення поняття спадкування. Спадкування – це перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [10]. Суб'єктами спадкування є спадкодавець та спадкоємець.

Німецьке цивільне Уложення не закріплює поняття спадкування, проте якщо провести аналогію з римським приватним правом, то спадкування в римському праві – це перехід майна померлої особи до іншої особи. За допомогою цього інституту забезпечується збереження в цілісності майна померлого і перехід цього майна до правонаступника [1, с. 425].

Ці поняття схожі між собою, що дає підстави для подальшого знаходження спільних рис.

Як в Україні, так і в Німеччині розрізняють спадкування за законом та за заповітом. У Німеччині спадкування за законом відбувається за парантеллами (лініями), котрі являють собою групу родичів, які походять від спільного пращура [6, с. 502].

Спадкоємцями першої парантелли є низхідні спадкодавця (параграф 1924). Усередині неї діти успадковують у рівних частках. Частку померлої раніше дитини успадковують її діти згідно з правом подання. У чинності із цим правом висхідні будь-якої особи здійснюють спадкове право, яке ця особа мала б у спадщині, якби не померла раніше головного спадкодавця.

Другу парантеллу становлять батьки спадкодавця та їх низхідні (параграф 1925). У середині парантели батьки займають привілейоване становище. Якщо обоє батьків живі, то вся спадщина переходить до них у рівних частках. Якщо один із батьків помер, його низхідні вступають на його місце згідно з правилами, встановленими для першої парантели.

Третю парантеллу становлять дід та баба спадкодавця та їх низхідні (параграф 1926). Дід та баба отримують по $\frac{1}{4}$ спадщини. Якщо один із них помер, його місце займають спочатку низхідні, за їх відсутністю – живий чоловік (дружина), потім особи, які є низхідними тільки цього чоловіка (дружини). Якщо немає живих нікого з них, то на їх місце вступають інші дід та баба спадкодавця. І щодо цієї пари застосовуються ті самі правила.

У четвертій та наступних парантелях режим розподілу простіший. Низхідні не займають місце померлого предка, не береться до уваги й різниця у лініях спорідненості. Прадіди та прабаби відсторонюють своїх низхідних, а також низхідних померлих прадіда та прабаби спадкодавця. Вони успадковують спадщину у рівних частках незалежно від того, належать вони до материнської чи до батьківської лінії. Якщо нікого з них немає, то спадщина переходить до найбільш близького їх низхідного. Якщо таких низхідних декілька, в такому разі спадщина поділяється на рівні частки [11, с. 116].

Щодо спадкування за заповітом, то спадкодавець може призначити спадкоємця одностороннім розпорядженням на випадок смерті, а також усунути від спадкування за законом родича або чоловіка. Однак принцип свободи заповіту дещо обмежується в інтересах найближчих родичів спадкодавця. Німецький законодавець встановив, що найближчий родич, навіть якщо він усунутий від спадкування за заповітом, має право на обов'язкову частку, яка передбачена для нього законом.

Також Німецьке цивільне уложення закріпило такий інститут як сукупний заповіт, який складався подружжям або одним із них за згодою іншого. У такому заповіті могла бути передбачена передача всієї спадщини третій особі, а не тільки тому, хто з подружжя пережив спадкодавця [6, с. 502].

Таким чином, у німецькому спадковому праві прагнули зберегти приватну власність спадкодавця в руках його родичів і надати можливість гідно існувати найближчим членам сім'ї, якщо вони не були представлені до спадкування за заповітом.

В українському спадковому праві порядок та умови спадкування як за заповітом, так і за законом різняться з німецькими.

За Цивільним кодексом України до складу спадкоємців за законом входять не лише прямі близькі родичі, а й широкі коло інших осіб за висхідною та низхідною лініями споріднення (ступенева лінія роду) [12, с. 69]. До першої черги належать діти, подружжя, батьки спадкодавця. До другої – рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід. До третьої черги – рідні дядько та тітка. Четверту чергу справедливо займають особи, які проживали зі спадкодавцем протягом п'яти років. До п'ятої черги включені родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення, неповнолітні та непрацездатні утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

До складу спадкоємців за законом входять усиновлені та усиновлювачі. Відповідно до статті 1260 ЦК України, у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки (з одного боку) та усиновлювач і його родичі (з іншого боку) прирівнюються до родичів за походженням.

Відповідно до статті 1266 ЦК України, за правом представлення залучаються до спадкування після своїх родичів онуки, правнуки, прадід, прабаба, племінник, племінниця спадкодавця, а також двоюрідні брати та сестри спадкодавця. Зазначені особи не включені до складу спадкоємців жодної з п'яти черг, що спадкують після відкриття спадщини. До кола осіб, які спадкують за правом представлення, умовно входять інші родичі спадкоємців за законом, які до відкриття спадщини вважаються «резервними», можливими спадкоємцями. Вони успадковують ту частку спадщини, яка б належала за законом їх родичам, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Що стосується спадкування за заповітом, то стаття 1235 Цивільного кодексу України зазначає, що заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин [10].

Це означає, що заповідач може залишити все своє майно або його частину спадкоємцю другої черги, незважаючи на наявність осіб, які входять до першої черги спадкоємців за законом, або залишити все майно чи його частину онуку, хоча син або дочка спадкодавця – живі.

Відкриття спадщини недостатньо для того, щоб потенційний спадкоємець став правонаступником, тому у спадковому праві як України, так і Німеччини існує порядок прийняття спадщини.

За Цивільним кодексом України прийняття спадщини – засвідчення згоди спадкоємця вступити у всі правовідносини спадкодавця, які в сукупності становлять спадщину. Таку згоду має бути виражено встановленим законом способом, тобто шляхом вчинення певних передбачених законом правових дій [10].

Згідно з параграфом 1942 Німецького цивільного Уложення спадок переходить до покликаного спадкоємця зі збереженням за ним права відмови від нього (прийняття спадщини) [13].

Право спадкоємців на спадкове майно і в Україні, і в Німеччині підтверджується свідоцтвом про право на спадщину.

Таким чином, спадкове право України та Німеччини має як спільні, так і відмінні риси.

Висновки. Отже, інститут спадкового права – це один із найдавніших, найскладніших та найцікавіших інститутів цивільного права з наукової точки зору. У цьому інституті відбиваються економічні, політичні, соціальні аспекти життя суспільства, родинні й шлюбні відносини. Це інститут права, який був і є актуальним із позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується особистих інтересів людини.

Як свідчить аналіз історичного розвитку спадкового законодавства та цивілістичної думки, спадкове право завжди посідало одне з панівних місць у системі цивільного права. Завдяки багатому історичному досвіду у сфері спадкового права відбулося становлення та подальший розвиток інституту спадкування в Україні та Німеччині.

Список використаних джерел:

1. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Навч. посіб. / О.А. Попідпригора, Є.О. Харитонов – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
2. Савельєв В.А. Германское гражданское уложение. Учебное пособие. / В.А. Савельев. – М., 1983. – 61 с.
3. Захарченко П.П. Історія держави і права України: навч. посіб. для дистанційного навчання / П.П. Захарченко, О.В. Кузьминець. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Університет «Україна», 2006. – 297 с.
4. Салічна правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/salic.htm>.
5. Савельєв В.А. Германское гражданское уложение. Учебное пособие. / В.А. Савельев. – М., 1983. – 61 с.
6. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп.: Навч. посібник. / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 730 с.
7. Ткаченко В.Д., Погребняк С.П., Лук'янов Д.В. Порівняльне правознавство: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. В.Д. Ткаченка. – Х.: Право, 2003. – 274 с.
8. Благівісний С.Г. Історичні аспекти інституту спадкового права України / С.Г. Благівісний // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 2. – С. 28-32.
9. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с.
10. Цивільний кодекс України: Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
11. Валах В.В. Спадкове право зарубіжних країн / В.В. Валах // Правова держава. – 2002. – № 4. – С. 115-122.
12. Буркацький Л.К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.К. Буркацький. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 384 с.
13. Німецьке цивільне уложення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/3687>.

ДОЦЕНКО О. М.,
ад'юнкт кафедри охорони інтелектуальної
власності, цивільно-правових дисциплін
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.121.2(477)

**СПРОСТУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ**

Стаття присвячена одному зі способів захисту права фізичної особи на особисте життя в разі поширення недостовірної інформації щодо неї. Автор визначає склад правопорушення, за наявності якого управомочена особа має право на захист досліджуваного права шляхом спростування недостовірної інформації.

Ключові слова: право на особисте життя, недостовірна інформація, спосіб захисту, спростування недостовірної інформації.

Статья посвящена одному из способов защиты права физического лица на личную жизнь в случае распространения недостоверной информации о нем. Автор определяет состав правонарушения, при наличии которого управомоченное лицо имеет право на защиту исследуемого права путем опровержения недостоверной информации.

Ключевые слова: право на личную жизнь, недостоверная информация, способ защиты, опровержение недостоверной информации.

